

Андрій ЗАЯЦЬ

доктор історичних наук,
доцент кафедри давньої історії України та архівознавства,
Львівський національний університет ім. І.Франка
(Львів, Україна), andrij_zajac@yahoo.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8744-9852>

Підприємницька діяльність євреїв у волинських містах у XVI – першій половині XVII ст.*

DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.01.016>

УДК: 930.2:334.72/.73(477.82-21=411.16)«15/16»

Анотація. Мета дослідження – проаналізувати підприємницьку діяльність євреїв у містах Волині ранньомодерної доби та з'ясувати її значення для економічного розвитку міст. **Методологія** базується на принципах історизму, системності, науковості, усебічності. Використано також методи історико-порівняльний, проблемно-хронологічний та ретроспективний. **Наукова новизна** полягає в комплексному вивченні джерельної бази проблеми, що дало змогу подати широкий спектр єврейської торгово-виробничої діяльності в містах Волині й показати її значення для економічного розвитку регіону. **Висновки.** Ґрунтовне вивчення джерел дало змогу засвідчити вагомий роль євреїв в економічному житті Волині окресленого часу. Найперше, це торгівельна діяльність (хоча вона не завжди була такою, а здебільшого поєднувалася з іншими видами підприємництва). Частина єврейського населення займалася ремеслом, зазвичай пов'язаним зі шкірою (шевці, кушніри) та дещо менше сільським господарством. Популярним серед євреїв була організація виробництва попелу, поташу, викурювання горілки, варіння меду, пива й шинкування ними. Євреї утримували «гостинні» будинки, активно позичали гроші, займалися переганянням худоби на продаж. Успішною була орендна діяльність. В оренду бралися мита, корчми, млини, солодовні та воскобійні, мости, перевози, спуск ставів. Популярними були оренди збору помірною, чопового, шосового, замкових і війтівських доходів. Часто орендували села та міста. Знаючою була суборенда. У заставу до євреїв потрапляли не лише речі чи будинки, а й села, міста. Усе це давало змогу нагромаджувати та примножувати значні капітали.

Ключові слова: євреї, Волинь, міста, торгівля, підприємництво, оренда, застава.

Економічна діяльність євреїв на теренах не лише ранньомодерної Волині, а й України мало цікавила вітчизняних істориків. Щодо волинських земель, то варто згадати нещодавню розвідку про успішну торгово-підприємницьку діяльність у першій половині XVII ст. колківського єврея Маєра Давидовича¹. Значно більше уваги заняттям євреїв у Речі Посполитій приділяла польська історіографія. Це і ґрунтовні

* Стаття підготовлено в рамках дослідницького проекту «Просторові межі українського світу: комплекс уявлень та їхня реалізація в ранньомодерній Україні (XVI–XVIII ст.)» Національного фонду досліджень України (реєстраційний №2020.02/0059).

¹ Заяць А. «Єврейське щастя»: як волинський єврей Маєр Давидович збирав свій капітал (перша половина XVII ст.) // Соціум: Альманах соціальної історії. – Вип.11/12. – К., 2015. – С.269–271.

узагальнюючі монографії², і низка статей про роль та значення єврейської громади в економічному житті як держави, так й окремих регіонів³.

Вивчення господарської діяльності волинських євреїв дещо ускладнене майже відсутністю міських книг, натомість зберігся чи не повний комплект гродських і земських, що дає змогу більш-менш задовільно досліджувати це питання.

Одним із головних єврейських занять була торгівля, яку вважають важливою складовою економічного розвитку, а ярмарки й торги – запорукою успішності міст⁴. Лише в дуже рідкісних випадках джерела проливають світло на чисельність єврейських торговців у місті. Зокрема в 1569 р. на ринку Луцька згадуються дві комори (ятки), що належали євреям, які вони придбали в міщан⁵. Протестація луцького бурмиистра Івана Антоновича 1636 р. фіксує в місті чотириох купців і шістьдесятьох крамарів-євреїв⁶. Про обсяги торгівлі можемо судити з такого прикладу. Луцькі євреї за рік (від Великодня 1629 до Великодня 1630 рр.) сплатили податку (так званої «габелли») 223 золотих і 12 грошів⁷. Його запровадили як «податокъ новий од купцовъ и перекупъневъ приходячихъ, од вшелякихъ товаровъ, который кгабеллею называють»⁸. Платили «од золотого по шелягу, од вшелякое купли проданое»⁹. Отже внесена луцькими євреями габелла була взята від обороту у 20 070 золотих (на той час це більше п кг золота). Бер Якубович і четверо його товаришів з Острога 1600 р., їдучи на ярмарок до Любліна, мали при собі готівкою 3 тис. золотих¹⁰. Заславський єврей Хацкель Ігудич 1580 р., також мандруючи на ярмарок до Любліна, віз товарів на кількасот золотих і мав готівкою 400 червоних золотих¹¹.

Значною допомогою купцям було звільнення їх від сплати мит. Так, на прохання луцького єврея Мошка Єзофовича великий князь Сигізмунд I у листопаді 1525 р. увільнив його від цього на три роки («для успоможенъя его»)¹². У квітні 1570 р. король Сигізмунд II Август звільнив луцьких євреїв від сплати мита на території Великого князівства Литовського, а Стефан Баторій у вересні 1576 р. розповсюдив це звільнення на всю Річ Посполиту¹³.

Вигідним товаром для продажу була горілка, купити яку завжди вистачало охочих. Обсяги продажів були значними. Так, Юско Агронович із Торчина скаржився у серпні 1613 р. на шляхетного Юрія Жуковецького за пограбування в

² *Schiper I.* Dzieje handlu żydowskiego na ziemiach polskich. – Warszawa, 1937; *Tollet D.* Historia Żydów w Polsce od XVI w. do rozbiorów. – Warszawa, 1999; *Horn M.* Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i w pierwszej połowie XVII w.: Działalność gospodarza na tle rozwoju demograficznego. – Warszawa, 1975.

³ *Horn M.* Rola gospodarcza Żydów w Polsce do końca XVIII w. // *Żydzi wśród chrześcijan w dobie szlacheckiej Rzeczypospolitej.* – Kielce, 1996. – S.17–29; *Węgrzynek H.* Zajęcia rolnicze Żydów w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w. // *Małżeństwo z rozsądku? Żydzi w społeczeństwie dawnej Rzeczypospolitej.* – Wrocław, 2007. – S.87–103; *Zajęcki M.* Żydzi w gospodarce komunalnej miast Polski przedrozbiorowej (analiza historycznoprawna) // *Kwartalnik Historii Żydów.* – 2007. – №4. – S.395–421; *Guldon Z., Kazusek Sz.* Rola Żydów w handlu polskim w pierwszej połowie XVII w. // *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej.* – 2004. – №3. – S.287–303; *Guldon Z., Wijaczka J.* Żydzi a chrześcijaństwo na Wołyniu w XVI–XVIII w. // *Nasza Przeszłość.* – T.80. – Kraków, 1993. – S.225–232.

⁴ *Rybarski R.* Handel i polityka handlowa Polski w XVI w. – T.1. – Poznań, 1928. – S.276.

⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф.25. – Оп.1. – Спр.11. – Арк.425.

⁶ Там само. – Спр.201. – Арк.881.

⁷ Там само. – Спр.175. – Арк.708–709.

⁸ Там само. – Спр.172. – Арк.724 зв. (1630 р.). У 1631 р. при вибиранні габелли з Мосора, зазначено: «до заплаченъя кгабелли од вшелякого гандлю и товару, такъ през подданныхъ позваного (Яна Фірлея – А.З.), яко и гостей на торгахъ и ярмаркахъ, в менованом месте бывающихъ» (див.: Там само. – Спр.180. – Арк.177 зв.).

⁹ Там само. – Спр.170. – Арк.303.

¹⁰ Там само. – Спр.51. – Арк.310 зв. – 311 зв.

¹¹ Там само. – Спр.21. – Арк.596–596 зв.

¹² *Lietuvos Metrika.* – Кн. №224 (1522–1530): 4-oji Teismų bylų kn. / Parengė S.Lazutka, I.Valikonyte, G.Kirkiene, E.Gudawicius, J.Karpaviciene, S.Viskantaite. – Vilnius, 1997. – P.187.

¹³ *Archiwum Narodowe w Krakowie. Archiwum Dzikowskie Tarnowskich.* – Sygn.135. – K.141–142.

нього 1 тис. кварт¹⁴ горілки, приготовленої для реалізації¹⁵. Луцький єврей Юско Агронович 1613 р. віз до Володимира «килка тисечей квартъ горелки простое для спроданья»¹⁶. У липні 1614 р. Марко Зелманович із Колок доставив у Луцьк на продаж 2 бочки: в одній була оковита горілка, а у другій – проста¹⁷. Наступного року 2 бочки горілки (700 кварт) доправив до Луцька деражнянський єврей Агрон Анцибич¹⁸.

Ще одним зручним у перевезенні та ліквідним товаром був віск. Його продавали для місцевих потреб або вивозили в інші місцевості. Купець Мошко Золотаревич із Луцька 1608 р. планував експортувати з міста для продажу 150 каменів¹⁹ воску, але обставини особистісного характеру змусили його відмовитися від поїздки, тож він реалізував товар місцевому міщанинові Михайлові Половковичу²⁰. Інший луцький купець Авраам Хацко доправляв на люблінський ярмарок 1567 р. для познанського купця та райці Єроніма Рита 828 каменів воску на суму 3312 золотих (1 камінь по 4 золотих)²¹. Торгували євреї також лоем. Зокрема Ілля Гошкович із Луцька 1571 р. уклав контракт із Вінцентом Турком із містечка Скринне (Сандомирське воеводство) про поставку йому 100 каменів лою (1 камінь по 1 золотому й 1 грошу)²².

У травні 1568 р. володимирські євреї Єско та Песах Сачковичі уклали угоду з володимирським і берестейським єпископом Феодосієм на доставку ним до Устилуга 600 мац²³ жита для подальшого його перепродажу²⁴. Контракт на поставку 300 мац жита восени 1623 р. уклав зі шляхетним Яном Вилежинським луцький єврей Арон Юзефович²⁵. У 1566 р. 500 мац жита на берег р. Буг мав доставити Григорій Чаплич Шпановський луцькому міщанинові Баткові Мисановичу²⁶. Останній активно торгував і попелом. У січні 1566 р. він уклав угоду на доставку попелу до Устилуга з княгинею Євдокією Четвертинською, а у січні 1570 р. – зі шляхтичем Андрієм Добринським²⁷. Попіл у волинських євреїв закупував іданський купець Андріс Штимль. У 1620 р. він придбав 30 лаштів²⁸ (по 32 золотих за 1 лашт) попелу в Гошея Мойзешовича з Межиріччя, а 1621 р. – 30 лаштів (по 40 золотих за 1 лашт) у корецького єврея Марка Калмановича²⁹. У 1585 р. Данко Ігудич із Луцька уклав угоду з горodelьським міщанином Бартошем Кремпським на поставку йому 14 лаштів попелу³⁰. Подібного змісту угода була укладена у травні 1569 р. між володимирським райцею Василем Каплею та місцевим євреєм Шмойлом Хорошком про поставку ним райці 7 лаштів попелу³¹. У 1606 р. для згаданого вище купця Андріса Штимля Абрам Занкович й Арон Іляшевич із Четвертні мали доставити до Іданська поташ на суму

¹⁴ 1 кварта = близько 1 л.

¹⁵ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.94. – Арк.682 зв.

¹⁶ Там само. – Спр.96. – Арк.434–435.

¹⁷ Там само. – Спр.99. – Арк.370 зв. – 372.

¹⁸ Там само. – Спр.102. – Арк.433.

¹⁹ 1 камінь = близько 16 кг.

²⁰ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.80. – Арк.982 зв. – 983 зв.

²¹ Там само. – Ф.28. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.202 зв. – 203 зв.

²² Там само. – Спр.6. – Арк.84 зв. – 85.

²³ Маца – міра об'єму сипких тіл, дорівнювала 80–100 л.

²⁴ ЦДІАК України. – Ф.28. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.46 зв.

²⁵ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.137. – Арк.102.

²⁶ Торгівля на Україні XIV – середина XVII ст.: Волинь і Наддніпрянина / Упор. В.М.Кравченко, Н.М.Яковенко. – К., 1990. – С.119.

²⁷ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.8. – Арк.19–19 зв.; Спр.12. – Арк.18–18 зв.

²⁸ 1 лашт = близько 2 т.

²⁹ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.125. – Арк.85 зв. – 88, 88–90.

³⁰ Там само. – Спр.34. – Арк.437–438 зв.

³¹ Там само. – Ф.28. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.129.

3578 золотих³². У 1621 р. олицький єврей Яштон Аронович уклав угоду із замойським купцем Вільгельмом Бохоном про доставку до Бугу 10 лаштів попелу («учинивши контракть, торгы купецкие, словне руками потвержонные»)³³. Доправлення значних партій збіжжя, поташу, попелу здійснювалося зазвичай річками на ком'ягах (великих сплавних суднах), що їх за потреби євреї купували. Так, для Абрама з Турійська 1585 р. городенський гродський писар Ян Пласковський мав збудувати кілька ком'яг³⁴.

Як для себе, так і на перепродаж купували коней. У травні 1602 р. Юдко Шимонович із Луцька свідчив у гроді, що придбав у шляхетного Войтеха Цибульського коня, і при цьому були свідки-могоричники, названі «літкупниками»³⁵. У 1608 р. Яцко Листопад засвідчив перед міським урядом Козлина купівлю коня в Аврама Сахаровича³⁶. Юско Глібкович із Торчина 1614 р. продав шляхтичеві Олександрові Окорському кілька коней у борг, отримавши від нього відповідну розписку (цирограф)³⁷. У серпні 1636 р. шляхтич Миколай Осолінський доручив берестецькому євреєві Іцкові Лепковичу продати 6 коней на ярмарку в Ярославі³⁸.

Завдяки великій кількості на Волині озер і ставків, незмінним попитом користувалася риба, яку реалізовували свіжою, соленою та сушеною. Щоправда, не завжди торгові операції проходили успішно. Так, у квітні 1606 р. луцький купець Ганус Ульріх скаржився на місцевого єврея Мошка Гершоновича, який продав йому 14 бочок і 6 півбочок неякісної риби, хоча «словом купецким» запевняв, нібито товар добрий. Насправді виявилось, що продав «рыбы здохълые, которые се не годили до еденя и которые иж были, за прудкимъ и нагълым спусченемъ воды з ставу, здохли»³⁹. У кожній бочці зверху було покладено якісні рибини, а під ними – погані. З тією рибою до Любліна й Варшави їздив слуга міщанина Бальцер Ермліх. Окрім збитків на 1 тис. золотих, це зашкодило репутації купця («до вьстыду привел») ⁴⁰. Звернення міщанина до суду започаткувало довгу справу⁴¹. У березні 1625 р. Якуб Келманович із Луцька придбав у міщанина Юнаса Шольца 13,5 бочок риби, давши задатку 10 талярів, а 800 золотих мав передати на ярмарку в Любліні, однак домовленості не дотримав «водлугъ коньтракту словного»⁴².

Бувало, що купці чинили некоректно один щодо одного. Ісаак Мошеєвич із Пінська скаржився у серпні 1563 р. на луцького єврея Єска Мошковича, котрому залишив «в заховане» 5 поставів⁴³ лондонського та 1 постав італійського сукна, за що взяв 60 кіп литовських грошів. Єско Мошкович без його відома продав тканину, узявши більше означеної суми, а прибуток привласнив⁴⁴. Траплялися і крадіжки. Під час ярмарку в Луцьку 1610 р. колківський єврей Юзеф Давидович поцупив у Криштофа Вінклера Тимля з Іданська кілька поставів сукна⁴⁵. Водночас заняття торгівлею були небезпечними, оскільки відомі непоодинокі випадки пограбування та побиття купців – як в їхніх крамницях, так й у дорозі⁴⁶.

³² Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.77. – Арк.1019–1019 зв.

³³ Там само. – Спр.123. – Арк.688 зв.

³⁴ Там само. – Ф.28. – Оп.1. – Спр.18. – Арк.97 зв. – 98.

³⁵ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.65. – Арк.378.

³⁶ Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie. Oddział Rękopisów (далі – BN PAU PAN. OR). – Sygn.262. – K.45 v.

³⁷ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.98. – Арк.244 зв. – 245 зв.

³⁸ Там само. – Спр.179. – Арк.516 зв. – 517.

³⁹ Там само. – Спр.76. – Арк.299.

⁴⁰ Там само. – Арк.299 зв.

⁴¹ Там само. – Арк.478–478 зв., 489 зв. – 490 зв., 503 зв. – 504, 509–510.

⁴² Там само. – Спр.141. – Арк.284 зв.

⁴³ Постав – сувій тканини різної довжини (від 20 до 80 ліктів).

⁴⁴ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.5. – Арк.129 зв.

⁴⁵ Там само. – Спр.87. – Арк.274.

⁴⁶ Там само. – Спр.458. – Арк.335 зв. – 336 зв. (1571 р.); Спр.46. – Арк.7 зв. – 8 (1595 р.).

Не оминали волинські євреї заняття ремеслом і промислами. Мисан Рабієвич із Луцька 1562 р. займався спорудженням муру Клеванського замку, для чого князь Іван Федорович Чорторійський виділив йому 3700 кіп литовських грошів⁴⁷. Активно практикували ремесла, пов'язані зі шкірою, і найперше шевство, на що неодноразово скаржилися цехові майстри Луцька⁴⁸. Джерела свідчать про спільну роботу ремісників юдеїв та християн. У квітні 1628 р. луцькі міщани-склярі Юзеф Якубович і Миколай Станіславович у справі закупівлі скла, необхідного для закінчення роботи, разом іздили у с. Сернички⁴⁹.

Волинські євреї не лише торгували попелом, а й виготовляли його. Ізраїль Абрамович із Володимир 1564 р. уклав угоду на випалювання попелу з підданими княгині Беати Острозької, давши їм наперед гроші за 30 лаштів (по 35 литовських грошів за 1 лашт)⁵⁰. Він же у січні 1570 р. мав виготовити Станіславі Граєвському 50 лаштів попелу для відправки у Гданськ⁵¹. Абрам Іцкович із Луцька 1587 р. в Курозвонах (маєтку Прокопа Хрінницького) виробив 37 лаштів попелу для гданського купця Андріса Штимля⁵². Кам'янецький підсудок Андрій Горський 1614 р. найняв ковельського єврея Іллю Марковича для випалювання 160 лаштів попелу, за що заплатив йому 200 золотих⁵³. Шмоїлко Зелькович із Корця 1584 р. для гданського купця Якуба Гемерліка випалював попіл під Овручем, у маєтку київського земського писаря Дмитра Єльця⁵⁴.

Прибутковою справою було виготовлення спиртних напоїв, і найперше горілки. Луцькі міщани в 1637 і 1638 рр. скаржилися, що євреї перехоплюють у них виробництво горілки, пива, меду та скуповують їх в окрузі, аби уникнути сплати податків⁵⁵. Подібну скаргу на кременецьких євреїв подав міський уряд у лютому 1639 р.⁵⁶ Крім того, бурмистр і райці Кременця оскаржували те, що євреї «домы себе гостинные побудовавши, такъ же в оных шинки отправають, гостинных людей до них приймають, в купецтва, ганъдли и в торги местские вступуются»⁵⁷.

Займалися євреї перегананням волів на ярмарки. Саме це робив 1612 р. Хамха Яхимович з Острога, за дорученням князя Януша Острозького женучи 200 голів на торг кудись у Польщі (конкретне місто не вказано)⁵⁸. Наступного року берездівський єврей Давид супроводжував гурт зі 120 волів до Замостя⁵⁹.

Надзвичайно вигідною справою було позичання грошей, чим євреї активно займалися. Суть вигоди полягала в тому, що якщо суму вчасно не повертали, то в дію вступали штрафні санкції: «совитість» (подвоєння боргу) та «шкоди» (збитки, завдані несвоечасним поверненням). Суми позичок були різними: від кількох до не однієї тисячі золотих. По гроші зверталися як міщани, так і шляхта та князі. З козлинської міської книги довідуємося, що міщани потребували відносно невеликих сум. Макар Горбаченя заборгував Авраамові Сахаровичу 1 копу литовських грошів (1608 р.), мечник Трохим – Уремові 3 копи (1604 р.), а Лаврин Опанасович – Ярохомові

⁴⁷ Там само. – Спр.4. – Арк.33.

⁴⁸ Там само. – Спр.205. – Арк.553 зв. – 555 (1637 р.); Спр.208. – Арк.365–366 (1637 р.).

⁴⁹ Там само. – Спр.158. – Арк.557–558.

⁵⁰ Там само. – Спр.6. – Арк.31 зв. – 32.

⁵¹ Там само. – Спр.12. – Арк.30–30 зв.

⁵² Там само. – Спр.37. – Арк.161 зв.

⁵³ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. – Ф.П. – Спр.13656. – Арк.1.

⁵⁴ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.31. – Арк.546–547.

⁵⁵ Там само. – Спр.208. – Арк.371 зв. – 373 зв.; Ф.28. – Оп.1. – Спр.73. – Арк.510–510 зв.

⁵⁶ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.217. – Арк.309 зв. – 310.

⁵⁷ Там само. – Арк.310.

⁵⁸ Там само. – Спр.89. – Арк.819–820.

⁵⁹ Там само. – Спр.94. – Арк.813; Спр.98. – Арк.92–93 зв.

9 кіп (1608 р.)⁶⁰. Позичали гроші євреї не лише християнам, а й своїм співвітчизникам. У 1569 р. Марко Мекель із Володимира заборгував Іделеві Ізраїловичу з Ратна 189 золотих. Інший володимирський єврей Мордухай Захаревич також володимирському євреєві Мошкові Аврамовичу – 200 золотих⁶¹. Якуб із Берестечка заборгував 5 кіп литовських грошів володимирському євреєві Юскові Сачковичу (1570 р.)⁶².

Найбільшими позичальниками грошей були шляхта та князі. Корецький єврей Зелман Ентонович позичив 100 золотих Іванові Козинському (1614 р.), 9 тис. – князеві Самуєлю Корецькому (1616 р.), 2 тис. – княгині Анні Ходкевичівні Корецькій (1617 р.), 700 кіп литовських грошів – Стефанові Маслові та Станіславові Бобедзинському (1617 р.)⁶³.

Досить часто надавали грошові позики дубенські євреї. Мошко Іцкович позичив 200 золотих князеві Михайлові Пузині (1619 р.), 2 тис. і 600 золотих двома записами – Олександрові Пузині (1619, 1620 рр.), 200 золотих – Олександрові та Юрію Пузинам (1619 р.), разом зі Шломою Лейзаровичем 150 золотих – Олександрові Пузині (1620 р.), 10 250 золотих – Олександрові Пузині (1622 р.), 6 тис. золотих – Олександрові Пацу (1619р.)⁶⁴. Сахно Мошкович позичив 7 тис. золотих Олександрові Пацу (1619 р.), 5 тис. золотих – Якубу Гарабурді (1622 р.), 100 золотих – Семенові Новоселецькому (1631 р.)⁶⁵. Шлома Лейзарович позичав по 300 золотих Михайлу Пузині (1618 р.) й дерманському ігуменові Ісаї Балабану та Михайлові Пузині (1618 р.), 230 золотих – Михайлу Пузині (1619 р.)⁶⁶. Мордухай Шмойлович надав 300 золотих Криштофові Соколовському (1619 р.) та 900 – Адамові Хомяку⁶⁷. Шимон Шмойлович позичив 2 тис. і 600 золотих двома записами Шимонові Семашкові (1618, 1624 рр.) та разом із Маїром Аврамовичем і Лейзером Іцковичем 4900 золотих – Янові Пацу (1622 р.)⁶⁸. Євзел Давидович та Зраїл Іцкович позичили 3 тис. золотих Дороті Дмитровій Єловицькій (1620 р.)⁶⁹. Якуб Шоломонович надав двома записами 400 золотих і 90 кіп литовських грошів Миколаєві Букоємському (1622 р.)⁷⁰. Іцко Зраїлович позичив 600 золотих Михайлові Мишці Варковському (1608 р.)⁷¹. Юско Мошкович – 1200 золотих Владиславу Зарембі (1623 р.)⁷².

Потребували єврейських грошей і князі. Доволі часто це були представники родини Сангушків. У грудні 1546 р. Федір Сангушко взяв у Моші Агроновича з Володимира 12,5 кіп литовських грошів⁷³. У травні 1562 р. Агрон Натанович та Єско й Аврам Яковичі з Ковеля заявили, що померлий князь Лев Сангушко заборгував їм за двома розписками 250 кіп⁷⁴. На вересень 1580 р. Роман Сангушко завинив луцькому євреєві Баткові Мисановичу 60 кіп литовських грошів⁷⁵. Після смерті цей самий

⁶⁰ BN PAU PAN. OR. – Sygn.262. – К.1, 43, 52 v.

⁶¹ ЦДІАК України. – Ф.28. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.117 зв., 124.

⁶² Там само. – Спр.5. – Арк.59 зв. – 60 зв.

⁶³ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.125. – Арк.709–711, 713 зв. – 715 зв., 718–724 зв.

⁶⁴ Там само. – Спр.124. – Арк.658–661 зв.; Спр.125. – Арк.1192 зв., 1196, 1199 зв., 1203, 1206 зв.; Спр.131. – Арк.1055–1056 зв.

⁶⁵ Там само. – Спр.125. – Арк.1187–1190; Спр.131. – Арк.1053; Спр.177. – Арк.325–325 зв.

⁶⁶ Там само. – Спр.125. – Арк.1210, 1213, 1216.

⁶⁷ Там само. – Спр.125. – Арк.890–893; Спр.119. – Арк.127–127 зв.

⁶⁸ Там само. – Спр.125. – Арк.1219; Спр.131. – Арк.181; Спр.139. – Арк.190–190 зв.

⁶⁹ Там само. – Спр.127. – Арк.840–843 зв.; Спр.132. – Арк.108–109.

⁷⁰ Там само. – Спр.126. – Арк.266 зв.; Спр.127. – Арк.306 зв.

⁷¹ Там само. – Спр.127. – Арк.1176 зв. – 1181 зв.

⁷² Там само. – Спр.133. – Арк.249 зв. – 251 зв.

⁷³ Archiwum książąt Lubartowiczów-Sanguszków w Sławucie / Wyd. nakładem właściciela pod kier. Z.L.Radziwińskiego przy współudziale P.Skobelskiego i V.Gorczaaka. – T.4 (1535–1547). – Lwów, 1890. – S.525.

⁷⁴ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.107 зв.

⁷⁵ Там само. – Спр.22. – Арк.381.

князь залишився винним володимирським євреям Ганку Беняшовичу та Гершкові Юзефовичу 761 золотий⁷⁶. Григорій Сангушко на 1593 р. заборгував Давидові Болоховцю з Луцька 1200 золотих⁷⁷. У жовтні 1596 р. цей князь позичив 5 тис. золотих у Лейзара та Якова Давидовичів зі Свинюх⁷⁸. Юхим Корецький брав гроші в луцьких євреїв Новаха Новаховича (400 кіп литовських грошів) та Іллі Гошковича (1600 кіп), острозьких євреїв Герша, Мошка, Міхеля й Віздора Єфраїмовичів (164 копи), а також Аврама Бубки (1500 золотих)⁷⁹. Потребували грошей князі Павло й Іван Друцькі Любецькі (1700 золотих)⁸⁰, Григорій Четвертинський (500 і 1300 золотих)⁸¹, Стефан Сокольський (100 золотих)⁸².

Улюбленим єврейським заняттям була оренда. Причому всього, з чого можна було отримати зиск. До високоприбуткових належали оренди корчем. Уже сама ціна справи була красномовною. У грудні 1557 р. великий князь Сигізмунд II Август віддав на три роки в оренду горілчані корчми у Кременці місцевим міщанам Левону Іцхаковичу та Песаху Хаїмовичу за 320 кіп литовських грошів⁸³. Батко Мисанович із Луцька 1579 р. орендував місцеву корчму в луцького й острозького єпископа Іони (Борзобогатого Красенського) за 520 кіп⁸⁴.

Часто в оренду брали не просто корчму, а «з приналежностями». Зокрема Юско Абрамович із Ковеля 1611 р. орендував у Петра Заєця Зденезького «корчму в селі Зденижу з млыном, в котром кол чотыры, з мыгом погробелным, с полми, тоест лани, поля во три руки с сеножатми, з броваром, з солодовнею»⁸⁵. Мордухай Мошкович і Симха Гошвич із Деражні 1620 р. орендували на три роки за 150 кіп литовських грошів у Григорія Шостаковського в його селі Шостакові «корчму и в ней шинкъ медовой, пивный и горелчанный з млыном шостаковским, подле двора в том селе стоячим, и зо всіми вымелками»⁸⁶. Луцький міщанин Мошко Песахович орендував у Станіслава Вербицького 1622 р. у селі Радомишлю на два роки за 800 золотих «корчму зо всім в ней напоєм, з млыномъ и погребелным, и з волокою поля»⁸⁷. Озерянський єврей Зовол 1623 р. взяв в оренду на рік за 160 золотих у Базилія Мелешка Микулицького у селі Микуличах «корчму и млынъ с пулъ ланкомъ поля, сеножатю и зо всіми до тоє корчмы и млына приналежностями»⁸⁸.

Траплялося, що корчма діставалася як компенсація боргу. Так, Марко Жоравницький позичив 1587 р. в луцького єврея Мошка Батковича 86 кіп литовських грошів, які вчасно не віддав, і потрапив у «совитість» та «шкоди». Станом на 1590 р. борг збільшився до 200 кіп, і у цій сумі він орендує Мошкові корчму та млин у с. Блудові («я, уживши в томъ прозбами моими пана Мошка Батковича, и злучивши истизну з совитостю, шкоды и наклады, поедналь есми его двемасътами копъ грошей личбы литовское») ⁸⁹. Не обходилося без того, що інколи орендарі порушували умови оренди. Зокрема у жовтні 1562 р. бурмистр і райці Луцька скаржилися на місцевих

⁷⁶ Там само. – Ф.28. – Оп.1. – Спр.24. – Арк.1067 зв. – 1068.

⁷⁷ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.43. – Арк.7–7 зв.

⁷⁸ Там само. – Спр.49. – Арк.827–828.

⁷⁹ Там само. – Спр.28. – Арк.262, 511 (1583 р.); Спр.55. – Арк.351–352 (1599 р.); Спр.99. – Арк.631–631 зв. (1614 р.).

⁸⁰ Там само. – Спр.68. – Арк.1285–1286 (1603 р.).

⁸¹ Там само. – Арк.1265–1267 (1603 р.); Спр.121. – Арк.620 зв.

⁸² Там само. – Спр.102. – Арк.280 (1615 р.).

⁸³ Lietuvos Metrika. – Kn. №37 (1552–1561): Užrašymų kn.37 / Parengė D.Baronas. – Vilnius, 2011. – P.190–191.

⁸⁴ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.20. – Арк.217–218 зв.

⁸⁵ Там само. – Спр.90. – Арк.1095–1096 зв.

⁸⁶ Там само. – Спр.119. – Арк.406–406 зв.

⁸⁷ Там само. – Спр.132. – Арк.106–106 зв.

⁸⁸ Там само. – Ф.28. – Оп.1. – Спр.56. – Арк.963 зв. – 964.

⁸⁹ Там само. – Ф.25. – Спр.38. – Арк.31 зв.

євреїв Шмонка Племенника та Єска Шломича, орендарів королівських корчем, броварень і солодовень, за збирання ними під час ярмарку плати від меду й пива, чого вони не мали б робити⁹⁰.

Луцький єврей Юско Мошеевич та острозький Ланко Азакович орендували на рік (1567–1568 рр.) в луцького війта Івана Яцковича Борзобогатого Красенського за 250 кіп литовських грошів «горелку держати, палити и шинковати, к тому воскобойню и померное от людей зо всякого збожа и от меду пресного»⁹¹. Подібно Шая Нахимович із Берестечка орендував у луцького війта Яна Жоравницького 1585 р. «шынкованье горельки войтовское, померьеное и воскобойню» на три роки за 1500 золотих⁹². Солодовні у Кременці в 1565–1567 рр. за 320 кіп литовських грошів орендував у старости Миколая Збарзького місцевий міщанин Ізак Левкович⁹³.

Зважаючи на широку запотребованість, дуже вигідною справою було орендування млинів. У 1614 р. Юда Еленевич та Мордуш Чубаревич із Луцька за 300 золотих орендували млини у с. Голешові⁹⁴, а наступного року їх узяли в оренду Юда Леменевич і Мордухай Юскович разом із корчмою та сіножаттю на три роки за 1200 золотих⁹⁵.

Орендували євреї мости, пороми, перевози. Беручи за проїзд мостом так зване «мостове», орендарі зобов'язані були утримувати споруди в належному стані, чого, утім, не завжди дотримувалися. Так, Петро Семашко у жовтні 1582 р. оскаржував Лейзора Кравця з Луцька, котрий був орендарем мосту й замкового пороми, у тому, що через недбалий догляд за мостом його кінь зламав на ньому задню праву ногу⁹⁶. У 1594 р. як орендар луцького мосту згадується місцевий єврей Давид Еїлович⁹⁷. У травні 1624 р. неназвані луцькі євреї орендували перевіз на річках Стир і Глушець та «одтолъ пожитки немалые, такъ одъ стану шляхетцького, яко и люду посполитого немалые берутъ»⁹⁸.

В арсеналі єврейських занять знаходимо орендування збору чопового й шосового податків. У вересні 1580 р. королівський секретар і поборця Волинського воєводства Василь Красенський віддав на один рік збір чопового в Олиці та присілках місцевому євреєві Юзефові Олександровичу за 60 золотих⁹⁹. Лейзер Давидович зі Свинюх 1612 р. орендував у Криштофа Семашка за 450 золотих збір чопового й шосового в Горохові та Свинюхах¹⁰⁰. На два роки (1617–1618 рр.) за 1850 золотих передав збір чопового в Луцьку місцевому євреєві Юді Леменовичу волинський поборця Криштоф Єловицький («выбирати чоповое од винь малмазьи, медов, пивь, горелокъ, од фурманов, перекупокъ, од котловъ пивных, горелчанных») ¹⁰¹. Ковельське чопове 1621 р. за 100 золотих орендували Гдаля Мордухаєвич із Ковеля і Шмойло Борухович із Локач¹⁰². І це незважаючи на виданий місту Сигізмундом III королівський привілей від 3 травня 1619 р., яким заборонялося здавати на відкуп євреям збирання

⁹⁰ Там само. – Спр.4. – Арк.103.

⁹¹ Там само. – Спр.9. – Арк.120 зв.

⁹² Там само. – Спр.34. – Арк.671 зв. – 672.

⁹³ Там само. – Спр.9. – Арк.63–64 зв.

⁹⁴ Там само. – Спр.97. – Арк.134 зв.

⁹⁵ Там само. – Спр.100. – Арк.439 зв. – 440.

⁹⁶ Там само. – Спр.26. – Арк.1088–1088 зв.

⁹⁷ Там само. – Спр.45. – Арк.877.

⁹⁸ Там само. – Спр.137. – Арк.458.

⁹⁹ Там само. – Спр.22. – Арк.319 зв.

¹⁰⁰ Там само. – Спр.93. – Арк.1031 зв.

¹⁰¹ Там само. – Спр.113. – Арк.298 зв.

¹⁰² Там само. – Спр.123. – Арк.507–508.

поборів, а сплачувати їх міщани мали безпосередньо поборцями¹⁰³. У січні 1622 р. Шлома Лейзарович і Мордухай Шломович із Дубна орендували на два роки у волинського поборця Юрія Чаплича Шпановського збір чопового й шосового з 18 волинських міст¹⁰⁴. Давид Яцкович та Абрам Іхович із Полонного орендували в поборці Андрія Ліневського 1626 р. чопове з половини Заслава й належних до нього присілків¹⁰⁵.

Передавали збір чопового й у суборенду. Герцик із Володимира 1638 р., орендувавши збирання цього податку у Волинському воеводстві у Філона Єловицького, передоручив цю справу берестецькому євреєві Лейзору¹⁰⁶. Траплялося, що орендарі не дотримувалися домовленостей. Волинський поборця Миколай Древинський 1624 р. скаржився на острожких євреїв Гдалю Зелмановича, Мордуша Захаряшевича та Юска Носовича, яким він уступив збирання чопового й шосового з Острога, Суража, низки інших міст і сіл, а вони, зібравши гроші, йому їх не передали, тож свої збитки скаржник оцінив у 1500 золотих¹⁰⁷.

Розповсюдженням і вигідним було орендування ставків для вилову та подальшого продажу риби. У жовтні 1603 р. Іцхак Шимчич, Сімха Освич, Іцко Єскович із Луцька орендували в Петра Горайського два стави у Жуківському маєтку за 1600 золотих. Частина грошей (600 золотих) вони заплатили відразу, а решту мали передати у два етапи. П.Горайський зобов'язався дати їм підводи для вивезення риби в Люблін. Якщо б жуківські піддани завдали орендарям збитків, то обіцяв негайно вчинити справедливість. За порушення угоди передбачалися штрафні санкції в розмірі 1600 золотих¹⁰⁸. Шимон Шмойлович із Дубна 1621 р. орендував за 200 золотих два ставки у с. Воротнів в Юрія Пузини, а інший дубенський єврей Мошко Іцкович – спуск загорецького ставу в Ярофія Чернчицького 1622 р.¹⁰⁹ Також дубенські євреї Гоша та Лейзор 1626 р. орендували спуск ставу в Рогізному в Яна Рогозинського, якому крім 1000 золотих мали дати різноманітні тканини й кілька фунтів перцю¹¹⁰. Юско Хаїмович і його сини Яцко та Мошко з Берестечка 1624 р. за 3500 золотих орендували два несвіцькі стави в Матея Стемпковського, а виловлену рибу планували продавати в Любліні або Перемишлі¹¹¹.

Відомі випадки спільного орендування ставків євреями й міщанами-християнами. Так, острожанин Степан Гаврилович Молочко та заславський єврей Хемя Ілліч 1575 р. уклали угоду з литовським підстолієм Андрієм Ходкевичем про вилов риби в муравицькому ставі¹¹².

Крім оплати за оренду, євреї витрачали кошти на підготовчі роботи щодо вилову риби. Зокрема у жовтні 1612 р. Левон із Деражні орендував угринівський став і для найму працівників та закупівлі робочого інструменту мав при собі 50 золотих, 75 червоних золотих, 45 талерів. Однак у Цумані був пограбований підданими князя Миколая Радивиля¹¹³.

¹⁰³ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов, учрежденной при киевском, подольском и волинском генерал-губернаторе. – Ч.5. – Т.1 (1432–1798): Акты о городах. – К., 1869. – С.111.

¹⁰⁴ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.126. – Арк.29 зв.

¹⁰⁵ Там само. – Спр.151. – Арк.491 зв.

¹⁰⁶ Там само. – Ф.28. – Оп.1. – Спр.73. – Арк.815.

¹⁰⁷ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.118. – Арк.1155–1156 зв.

¹⁰⁸ Там само. – Спр.72. – Арк.137 зв. – 138 зв.

¹⁰⁹ Там само. – Спр.126. – Арк.370–371; Спр.127. – Арк.843.

¹¹⁰ Там само. – Спр.148. – Арк.173–173 зв.

¹¹¹ Там само. – Спр.145. – Арк.108–108 зв.

¹¹² Там само. – Спр.15. – Арк.36–36 зв.

¹¹³ Там само. – Спр.93. – Арк.943 зв. – 946.

Не завжди оренда закінчувалася успішно, адже траплялося, що одна зі сторін не виконувала умов договору. Так, Міхель Ажехович з Острога орендував спуск трьох ставів у Петра Ждзарського 1626 р. Шляхтич уклав із ним контракт «частю правом, частю словом своим шляхецким», але умов договору не дотримався, роблячи перешкоди євреєві: запізно дозволив вилов риби, не передав двох млинів на тих ставах, «водле звичаю повшехного и постановленъя его», недостатньо зарибив їх і не дав возів для доставки риби до Любліна¹¹⁴. Адам Сангушко оскаржував у червні 1618 р. Арона Юзефовича з Олики, який орендував у нього полонські стави. Орендареві закидали, що він із найнятими працівниками ловив сіткою не лише велику рибу, а й малу («которые се не годило ловит»), яку вночі продав луцьким євреям Шмойлові Якушовичу та Гиршу¹¹⁵. Натомість А.Юзефович звинуватив князя в порушенні умов договору: спустошенні млина за селом Баєвом, насиланні підданих князя на буду (господарське приміщення) під час спуску ставу й у пограбуванні. Справа розглядалася кілька разів, дійшовши аж до Трибуналу (утім, чим вона скінчилася, невідомо)¹¹⁶. Траплялося, що орендарів просто обманювали. Іцко Давидович із Радивилова орендував у державців с. Баранне Яна та Софії Гонсинських спуск ставу за 80 золотих. Однак власник містечка Крупи Ян Жоравницький продав його разом зі згаданим селом Андрієві Цетнерові, який, звичайно, не дозволив орендареві вилов риби, і він оскаржував Гонсинських у навмисному обмані¹¹⁷.

Євреї в королівських містах орендували податки, що мали б збирати на користь короля, і це не подобалося міщанам, котрі скаржилися на зловживання орендарів. Зокрема в липні 1570 р. вїт і райці Кременця оскаржували орендаря замкових доходів Маєра Мойсеєвича, який брав більшу, ніж належало, мірку з солодів, забороняв райцям і писареві варити 10 мірок пива (хоча вони на це мали дозвіл від королеви Бони) та обкладав вільні торги митом¹¹⁸. Наступного року Йонас Абрамович, Ізраель Рубінович і Шмойло Якубович із Кременця орендували у старости Миколая Збараського доходи, що збиралися на замок від мита, млинів, броварень, солодовень, шинкування горілки. Міщани скаржилися королю на зловживання орендарів і просили передати оренду їм, що й було дозволено¹¹⁹. У квітні 1609 р. Аврушко з Ковеля на запитання возного Криштофа Щуки, що саме він орендує в місті, відповів: «Арендвалемъ млыны, коръчмы горельчаные, воскобойницы и увесь провенътъ, который кольвекъ на короля его милост перед тымъ приходил»¹²⁰.

Брали євреї в оренду й населені пункти – села, міста. Подеколи орендували лише села, а інколи цілі волості: місто та кілька (часом десятків і більше) сіл. Активну участь у цьому брали луцькі мешканці. Зокрема Шльома Єскович Єрузалимець орендував на три роки (1584–1586 рр.) за 120 кіп литовських грошів с. Городок в єпископа володимирського та берестейського Мелетія (Хребтовича Богуринського)¹²¹. Іцхак Шоломович 1599 р. в Івана Гулевича – «двор и село зо всеми пожитъками, прозываемое Передместъе Луцкое, на пят год» за 1000 золотих¹²². Лейзар Якубович 1585 р. в Остафія Рудецького – маєток Шостусову Руду на три роки за 40 кіп литовських

¹¹⁴ Там само. – Спр.148. – Арк.500–501 зв.

¹¹⁵ Там само. – Спр.110. – Арк.308–310.

¹¹⁶ Там само. – Арк.354, 451 зв. – 452, 549–549 зв., Спр.109. – Арк.660–662 зв., 689–690 зв., 702 зв. – 705 зв.; Спр.112. – Арк.861 зв. – 868; Спр.113. – Арк.604–606, 644 зв. – 650; Спр.119. – Арк.443–444.

¹¹⁷ Там само. – Спр.113. – Арк.218 зв. – 220.

¹¹⁸ Lietuvos Metrika. – Кн. №52 (1569–1570) / Parengė A.Baliulis ir R.Firkovičius. – Vilnius, 2010. – P.136.

¹¹⁹ Archiwum Narodowe w Krakowie. Archiwum Sanguszków. – Teki rzymskie. – Sygn.XII/77. – K.549–556.

¹²⁰ ЦДІАК України. – Ф.28. – Оп.1. – Спр.41. – Арк.149 зв. – 150.

¹²¹ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.252 зв. – 255.

¹²² Там само. – Спр.63. – Арк.427–428.

грошів «с корчмою медовою, пивною и горелчаною, з мытомъ, з млыном и зъ его вымелками, с полми, сеножатми, з боромъ, пожитками боровыми, и зо вшелякими великими и малыми доходами»¹²³.

Мордухай Левкович і його син Зелман з Олики 1612 р. орендували в Миколая та Яна Єловичів Малинських села Борблін, Підгайці, Велбічі на три роки за 3000 золотих¹²⁴. Наступного року вони переуступили Борблін Антонові Ароновичу¹²⁵. Інший олицький єврей Михель Мошкович 1620 р. за 400 золотих орендував с. Мачулищі зі всіма прибутками й із «судами, пересудами, винами, з куницями» в Максиміліана Братковського та його дружини Катерини, котрі своєю чергою тримали це село за якимось записом від князя Миколая Чорторійського¹²⁶. У січні 1615 р. Мошко Зраїлович зі Смолдиріва орендував в Яна Висоцького за 320 золотих на один рік с. Привередів¹²⁷.

Не завжди оренди проходили добре, оскільки траплялося, що одна з договірних сторін була чимось невдоволена, а деколи обидві заявляли претензії одна одній. Шлома Лейзорович та Явель із Дубна орендували на три роки в Михайла Пузини половину села і двору Страколова. М.Пузина в листопаді та грудні 1619 р. звинувачував орендарів у тому, що за його відсутності вони збили замки на скрині й украли документи (привілеї, розписки та ін.)¹²⁸. Однак ранішою – у липні того ж року – стала скарга орендарів на М.Пузину, в якій вони звинувачували його в тому, що він поселився зі слугами в орендованому дворі, користується сіножатями, садом, городом, кіньми потравив у полі збіжжя, бере на свої потреби «в гумне» індиків і гусей, побив призначеного орендарями урядника Мелеха Іцковича. І все це підтвердив возний Левко Пшеничний¹²⁹.

Подібна історія трапилася між берестецькими євреями Лейзером Давидовичем і Давидом Мошковичем та Галжбетою Бокієвою Козечанкою, в якій вони орендували у червні 1630 р. села Стрільче, Матіїв і Печихвости на чотири роки за 5000 золотих¹³⁰. У листопаді 1634 р. Галжбета Бокієва Козечанка скаржилася на них «о выбитъе псчолъ на голову, о выморенъе быдла, не засиенъе польъ пшеницею и житомъ, водълугъ инвенътара, побранъе котълъовъ и спустошене млына»¹³¹. Своєю чергою євреї передали села у суборенду Юрієві Турянському та його дружині Уршулі, гарантувавши, що боронитимуть їх від претензій із боку власниці під страхом штрафу в 1000 золотих, однак слова не дотримали і шляхтянка чинила різні прикrostі новим орендарям¹³². Попри всі ці перипетії, у січні 1636 р. Лейзор Давидович орендував ці ж села ще на два роки¹³³.

Зазвичай села орендувалися на два – три роки, але відомі випадки, коли термін був суттєво більшим. Так, Арон Яцкович із Гощі 1628 р. орендував в Ізабелли Семашківни с. Коростянин на вісім років¹³⁴.

¹²³ Там само. – Спр.35. – Арк.482–483.

¹²⁴ Там само. – Спр.93. – Арк.492–493, 793–793 зв.

¹²⁵ Там само. – Спр.94. – Арк.933–933 зв.

¹²⁶ Там само. – Спр.119. – Арк.554 зв. – 556.

¹²⁷ Там само. – Спр.100. – Арк.47 зв. – 48.

¹²⁸ Там само. – Спр.113. – Арк.1464 зв. – 1466; Спр.114. – Арк.491 зв. – 492 зв.

¹²⁹ Там само. – Спр.114. – Арк.27 зв. – 28.

¹³⁰ Там само. – Спр.173. – Арк.802 зв.; Спр.183. – Арк.901–903; Спр.184. – Арк.391–391 зв., 439–439 зв.; Спр.192. – Арк.851–853 зв.

¹³¹ Там само. – Спр.194. – Арк.444–444 зв.

¹³² Там само. – Арк.492 зв. – 494.

¹³³ Там само. – Спр.202. – Арк.37–39 зв.

¹³⁴ Там само. – Спр.160. – Арк.1623 зв. – 1624.

Траплялося, що орендарям діставалося «на горіхи». Вживівський єврей Єреміяш Турчин орендував у княгині Катерини Вишневецької с. Селище. У квітні 1570 р. він скаржився на вїта Кузьму й десятника Мартина, які в неділю прийшли до його будинку, «силоюмоцюю мене самого збили, змордовали», і при цьому в нього зникли гроші та речі¹³⁵. Водночас відомі випадки, коли орендарі вміли постояти за себе. Ілля Гошкович із Луцька 1597 р. був «вбитий» з оренди с. Омельник князем Янушем Воронецьким. Він зумів виграти суди, зокрема трибунальський, і за сумарний борг можновладця (включаючи совитість і шкоди) у 16 100 золотих був уведений у держання села, а князь та його дружина Марина зазнали баніції¹³⁶.

Інформація про збір у Володимирському повіті ланового 1608 р. свідчить, що і євреї з утримуваних ними сіл платили податки: «Абрамова, жидовка туриска, будучи позвана о побор лановый за рокъ прошлый шестсот семьй з маестностей своих, села Конюх и иных добръ до того села прислухающихъ, през умоцованого своего Андрея Мисевского, показала квитъ, иж тот побор уже давно его млсти пну поборце ест отданый»¹³⁷.

У квітні 1594 р. князь Юхим Корецький із дружиною Ганною Ходкевичівною за 1640 кіп литовських грошів віддали на три роки Аврамові Єсиховичу Бубці з Острога та Іцкові Захаровичу з Межиріччя «место Киликиев зъ фолварьком и присельки до него належачими, меновите село Крыловъ зъ фолварькомъ, село Богдановъщизна, село Брыковъ, село Печибоды зъ фолварькомъ, село Чернокалов, село Беседки, зо всими пожитъки»¹³⁸. Той самий князь 1598 р. віддав за 10 тис. золотих на три роки в оренду Корець і вісім сіл місцевому євреєві Єсю Іцковичу та степанському Нахіму Мошковичу. Собі залишив лише замок. І за таку ж суму їм же передав на чотири роки Межиріч та дев'ять сіл¹³⁹, а острозьким євреям Боруху й Зелману 1598 р. – на чотири роки місто Ярунь¹⁴⁰. Микола Семашко 1611 р., передавши Мошкові Ізаковичу з Дубна за 8,5 тис. золотих на чотири роки в оренду Коблин і чотири села, зібрав «подданных всихъ и бояръ до громады, сами их млсть оныхъ менованому пану Мошкови Изаковичу в моц отдали, розказуючи имъ устне, абы того пна Мошка, яко пна своего во всем послушны были»¹⁴¹.

Орендою населених пунктів активно займався колківський єврей Маєр Давидович, котрий у першій половині XVII ст. тримав таким чином вісім міст (деякі по два – три рази) й десятки сіл, а його інтереси у суді представляли двадцятьєро шляхтичів, у тому числі князь Григорій Четвертинський¹⁴².

Розповсюдженням заняттям євреїв була оренда мит, чим вони займалися щонайменше з кінця XV – початку XVI ст.¹⁴³ Король неодноразово підтримував митників, звертаючись до урядників різних рівнів із наказом не лише не перешкоджати їм, а й допомагати¹⁴⁴. Він хвалив євреїв-митників за справне поповнення державної скарбни-

¹³⁵ Там само. – Ф.28. – Оп.1. – Спр.5. – Арк.73 зв.

¹³⁶ Там само. – Ф.25. – Спр.47. – Арк.3/132 зв. – 3/134 зв.

¹³⁷ Там само. – Ф.28. – Оп.1. – Спр.40. – Арк.370.

¹³⁸ Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.45. – Арк.402 зв.

¹³⁹ Там само. – Спр.54. – Арк.42 зв. – 49.

¹⁴⁰ Там само. – Спр.53. – Арк.250–250 зв.

¹⁴¹ Там само. – Спр.93. – Арк.339.

¹⁴² *Заяць А.* «Єврейське щастя»: як волинський єврей Маєр Давидович збирав свій капітал. – С.265–272.

¹⁴³ Русско-еврейский архив: Документы и материалы для истории евреев в России / Собр. и изд. С.А.Бершадский. – Т.1 (1388–1550). – Санкт-Петербург, 1882. – С.42–44; Российский государственный архив древних актов. – Ф.389. – Оп.1. – Д.15. – Л.202 об. – 203.

¹⁴⁴ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.12. – Арк.171 зв. (1570); Спр.16. – Арк.406 зв. – 407 (1576); Спр.17. – Арк.26–27 (1576); Спр.19. – Арк.303–304 (1579); Спр.21. – Арк.78–80 (1580); Спр.30. – Арк.3 зв. (1583); Ф.28. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.130, 180, 183–184 (1567); Спр.3. – Арк.62 зв. – 63 (1567).

ці, а на прохання шляхти не передавати митні збори в їхні руки зазначив, що якщо орендарі-християни приносять більше прибутків, ніж євреї, то лише тоді віддасть їм митні збори¹⁴⁵. Водночас фіксувалися непоодинокі випадки зловживань із боку митників. Зокрема острожецький міщанин Тиміш Шимкович 1569 р. оскаржував луцького єврея-митника, який витребував у нього у Жидичині розписку про сплату мита на Володимирській коморі за товари, куплені в Любліні, а далі порозкидав ці товари по дорозі та вимагав прибути до комори в Луцьк і змусив купця відкупитися з копами литовських грошів¹⁴⁶. Луцькі купці неодноразово скаржилися на євреїв-митників, котрі, усупереч наданим міщанам королівським привілеям на безмитну торгівлю, брали з них гроші¹⁴⁷. У митних квитках мало зазначатися ім'я купця й товар, який він везе, але траплялося, що митники видавали купцям квит, писаний незрозумілою єврейською мовою, і на цьому ґрунті траплялися різні непорозуміння¹⁴⁸.

Для отримання зиску євреї практикували застава, в яку приймали речі, будинки, поселення. Володимирський єпископ Мелетій (Хребтович Богуринський) 1585 р. заставив луцькому євреєві Зелману за 30 кіп литовських грошів «чарку сребьраную, миску позлотистую, а полубочечокъ сребраный зъ обьручами», і скаржився на того, що він не хотів узяти гроші та повернути заставлене¹⁴⁹. Подібно Миколай Гораїн заставив речі на проо золотих Зоволеві з Володимира, а коли прийшов віддавати гроші та забирати речі, то у визначений час той не з'явився¹⁵⁰. Натомість володимирський єврей Давид Абрамович 1620 р. скаржився на Самуеля Семашка, котрий заставив йому турецьку кінну зброю за 200 кіп литовських грошів, і не викупував заставленого¹⁵¹. У серпні 1586 р. Сімха Левієвич із Луцька заявив, що Ян Завацький заставив йому золотий ланцюг, який у домовлений час не викупив, тож єврей просив оцінити цей ланцюг, котрий, як виявилось, «важил такъ много, яко пятьдесятъ и полтора чирвоного золотого важить, а кождый чирвоный золотый по сороку грошей литовских, кромъ работы шацовано»¹⁵². Значення готівки добре ілюструє випадок із заставою Миколаєм Єлом Малинським і його дружиною Христіною Вишневецькою 1628 р. золотих речей із діамантами, рубінами та перлами для того, щоб отримати від луцьких євреїв 500 золотих¹⁵³. Якщо заставлену річ власник не міг викупити, то зазвичай можна було її продати й повернути гроші. Так, Валеріан Гебултовський 1613 р. не зміг викупити заставлений луцькому євреєві Калману Абрамовичу за 50 золотих палаш і дозволив його продати¹⁵⁴. Досить частим явищем було заставляння будинків, про що свідчить міська книга Козлина за першу половину XVII ст.¹⁵⁵

Відомі випадки, коли у застава віддавали власних підданих. У березні 1618 р. Станіслав Билецький і його дружина Овдотья Русинова Берестецька віддали Абрамові Якубовичу з Торговиці «подданных своих отчизныхъ трох на имя Демида,

¹⁴⁵ Заяць А. Волинські міста XVI – першої половини XVII ст.: митна політика та організаційні засади торгівлі // Історія торгівлі, податків та мита. – Вип.1. – Дніпропетровськ, 2015. – С.80.

¹⁴⁶ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.11. – Арк.278 зв. – 279.

¹⁴⁷ Там само. – Спр.57. – Арк.778 зв. – 780 (1599); Ф.28. – Оп.1. – Спр.18. – Арк.52 зв. (1585).

¹⁴⁸ Там само. – Спр.33. – Арк.60 зв. (1588); Русско-еврейский архив: Документы и материалы для истории евреев в России // Собр. и изд. С.А.Бершадский. – Т.2 (1550–1569). – Санкт-Петербург, 1882. – С.149 (1565).

¹⁴⁹ ЦДІАК України. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.34. – Арк.225.

¹⁵⁰ Там само. – Ф.28. – Оп.1. – Спр.68. – Арк.476 зв. – 477.

¹⁵¹ Там само. – Спр.52. – Арк.605 зв., 728.

¹⁵² Там само. – Ф.25. – Оп.1. – Спр.35. – Арк.796 зв.

¹⁵³ Там само. – Спр.161. – Арк.676–678 зв.

¹⁵⁴ Там само. – Спр.95. – Арк.36.

¹⁵⁵ BN PAU PAN. OR. – Sygn.262. – K.41 v, 42, 109,

Игната, Пашка обычаем заставнымъ, водлуг листу запису своего добровольного [...] в суме пнзей у сту и петнадцати золотых полских»¹⁵⁶.

Більш заможні євреї могли дозволити собі брати у заставу поселення. Батко Мисанович із Луцька 1564 р. за 300 кіп литовських грошів, наданих князеві Левові Олександровичу Сангушчу, отримав у заставу містечко Перемиль, а інший луцький єврей Хацко Єсманович того ж року за 80 кіп тримав у заставі від Євсея Мурина Чачадаєвича маєток Коршовець «з людми, з дворомъ, с полми, з сеножатми»¹⁵⁷. Гец Перцович із Торчина 1598 р. за 6 тис. золотих отримав від володимирського гродського судді Дем'яна Павловича у заставу села Шепле та Волицю¹⁵⁸. У квітні 1605 р. князь Юхим Корецький із дружиною Ганною Ходкевичівною заставили за 700 кіп литовських грошів степанському євреєві Нахіму Мошковичу село Дераженку¹⁵⁹.

Опрацьований матеріал дає змогу стверджувати, що євреї були активними учасниками і творцями економічного розвитку Волині в ранньомодерну добу. Вони брали участь у внутрішній та закордонній торгівлі регіону, займалися ремеслами і промислами, зокрема виробництвом попелу, поташу, пива, меду, викурюванням горілки. Євреї виступали кредиторами міщан, шляхти. Чи не найбільшу увагу вони звертали на різного роду оренди – корчем, млинів, солодовень, воскобоень, мостів, перевозів та (особливо) ставів. Вони також брали в оренду збори податків: помірнього, чопового, шосового, замкові й вйтівські доходи. Найбільш заможні орендували села, міста, мита. Нерідко оренда передавалася у суборенду іншим євреям. Менш популярною була застава, в яку брали речі, будівлі, поселення.

REFERENCES

1. Guldón, Z., Kazusek, Sz. (2004). Rola Żydów w handlu polskim w pierwszej połowie XVII w. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 3, 287–303. [in Polish].
2. Guldón, Z., Wijaczka, J. (1993). Żydzi a chrześcijaństwo na Wołyniu w XVI–XVIII w. *Nasza Przyszłość*, 80, 225–232. Kraków. [in Polish].
3. Horn, M. (1975). *Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i w pierwszej połowie XVII w.: Działalność gospodarcza na tle rozwoju demograficznego*. Warszawa. [in Polish].
4. Horn, M. (1996). Rola gospodarza Żydów w Polsce do końca XVIII w. *Żydzi wśród chrześcijan w dobie szlacheckiej Rzeczypospolitej*, 17–29. Kielce. [in Polish].
5. *Lietuvos Metrika. Kn. Nr. 224: (1522–1530): 4-oji Teismų byly kn.* Parengė Lazutka, S., Valikonyte, I., Kirkiene, G., Gudawicius, E., Karpaviciene, J., Viskantaite S. (1997). Vilnius. [in Lithuanian].
6. *Lietuvos Metrika. Kn. Nr. 37: (1552–1561): Užrašymų kn. 37.* Parengė Baronas, D. (2011). Vilnius. [in Lithuanian].
7. *Lietuvos Metrika. Kn. Nr. 52: (1569–1570).* Parengė Baliulis, A. ir Firkovičius, R. (2010). Vilnius. [in Lithuanian].
8. Tollet, D. (1999). *Historia Żydów w Polsce od XVI w. do rozbiorów*. Warszawa. [in Polish].
9. *Torbiulia na Ukraini XIV – seredyana XVII st.: Volyn i Naddnyprianshchyna*. Upor. Kravchenko, V., Yakovenko, N. (1990). Kyiv. [in Ukrainian].
10. Węgrzynek, H. (2007). Zająęcia rolnicze Żydów w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w. *Małżeństwo z rozsądkiem? Żydzi w społeczeństwie dawnej Rzeczypospolitej*, 87–103. Wrocław. [in Polish].
11. Zaiats, A. (2015). “Yevreiske shchastia”: yak volynskiy yevrei Maier Davydovych zbyrav svii capital (persha polovyna XVII st.). *Sotsium: Almanakh sotsialnoi istorii*, 11/12, 269–271. [in Ukrainian].
12. Zaiats, A. (2015). Volynskii mista XVI – pershoi polovyny XVII st.: mytna polityka ta orhanizatsiini zasady torhivli. *Istoriia torbiuli, podatku ta myta*, 1, 76–85. [in Ukrainian].
13. Zająęcki, M. (2007). Żydzi w gospodarce komunalnej miast Polski przedrozbiorowej (analiza historycznoprawna). *Kwartalnik Historii Żydów*, 4, 395–421. [in Polish].

¹⁵⁶ Там само. – Спр.110. – Арк.257.

¹⁵⁷ Там само. – Спр.6. – Арк.32 зв., 46–46 зв.

¹⁵⁸ Там само. – Спр.53. – Арк.637 зв. – 638.

¹⁵⁹ Там само. – Спр.73. – Арк.367–367 зв.

Andrii ZAIATS

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History),
Docent at Department of Ancient History of Ukraine and Archival Studies,
I. Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine), andrij_zajac@yahoo.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8744-9852>

Entrepreneurial Activity of Jews in Volynian Towns in the Sixteenth and First Half of the Seventeenth Centuries

Abstract. The research objective is to analyse Jewish entrepreneurial activity in early modern Volynian towns and to clarify its significance for their economic development. The article methodology is guided by the principles of historicism, systematicity, scientificity and comprehensiveness. Such methods as historical and comparative, problem-chronological and retrospective were applied as well. The scientific novelty consists in the integral review of the source base of the problem which allowed presenting a wide range of Jewish commercial and industrial activities in the Volynian towns and showing its importance for the economic development of the region. **Conclusions.** Thorough study of the sources let for confirming the important role of Jews in the economic life of Volyn during the specified time. First of all its trading activity, though it wasn't always purely trading, but mostly combined with other types of business. Part of the Jewish population was engaged in crafts, usually connected with leather (shoemakers and skinners) and somewhat lesser number of Jews was engaged in farming. The organisation of the production of ash, soda, alcohols distillation, mead and beer brewing and their sale was popular among the Jews. The Jews kept tenement houses, were active in lending money, and engaged in driving the cattle for sale. The renting activities of the Jews were successful too. They rented duties, taverns, mills, malting and wax refineries, bridges, crossing sites and pond draining activities. What was popular was renting of a measuring levy, beverage industry levies, Schoss levies, castle and gmina revenues. Villages and cities were often rented. Sub-renting was also well-known. Not only things and houses, but also villages and cities were mortgaged to the Jews. All of this allowed collecting and accumulating large capitals.

Keywords: Jews, Volyn, towns, trade, entrepreneurship, rent, mortgage.